

ISTORIA IDEILOR ȘI REFLECȚIE FILOSOFICĂ

O LECTURĂ PARALELĂ A *CRITICII RAȚIUNII PURE*: GOTTFRIED AUGUST BÜRGER, *UIMITOARELE CĂLĂTORII ȘI AVENTURI PE USCAT ȘI PE APĂ ALE BARONULUI VON MÜNCHHAUSEN, AȘA CUM OBIȘNUIA SĂ LE POVESTEASCĂ EL ÎNSUȘI, LA UN PAHAR DE VIN, PRIETENILOR SĂI*

Ion MILITARU*

Abstract: Such a severe and imperative experiment, as Kant did in *Critique of Pure Reason*, couldn't fill the entire 18th century cultural scene. Although fertile, the necessity of a cultural variety of this period represented the cause for the abandonment of the reason asceticism in imagination's benefit. And yet a simultaneous and further reading is very seasonable. One such writing belongs to August Bürger, precisely *Marvellous Travels on Water and Land: Campaigns and Comical Adventures of the Baron of Münchhausen*.

Keywords: history of ideas, 18th Century Europe, Kant and August Bürger, baron of Münchhausen.

Ca oricare alt intelectual, Kant aprecia informația. Abundența acesteia, în ipostaza lumii moderne, l-ar fi satisfăcut din plin. Dacă ar fi trăit în secolul XX sau XXI, este mai mult ca sigur că Immanuel Kant ar fi fost încântat de serviciile calculatorului și internetului. Există cel puțin câteva oferte ale informaticii pe care filosoful german le-ar fi savurat cu încântare.

Kant nu ar fi depreciat, în al doilea rând, posibilitățile realității virtuale. Appetitul său pentru geografie și cunoaștere socială puteau găsi în canalele electronicii și ale variantelor sale, i-paduri, ebook reader-uri, mijloace mai mult decât suficiente pentru a-l mulțumi.

Filosoful era interesat de călătorii, dar nu în forma lor fizică, implicând o durată excesiv de lungă pentru a-i consuma timp, zile și săptămâni. Lui Kant i-ar fi plăcut să călătorească în chip concentrat, repede. Cu siguranță, în zilele noastre i-ar fi plăcut călătoriile virtuale, cu toate serviciile lor, prompte și ubicue.

* Cercetător științific I, dr., Institutul de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor” din Craiova, al Academiei Române. E-mail: militaruiou_1@yahoo.com.

Numai că Immanuel Kant nu s-a născut în secolul XXI, ci în secolul al XVIII-lea, într-un oraș german de margine. Posibilitățile sale de a călători, timpul de care dispunea, erau dependente de un post, de o catedră, de mijloacele materiale și, nu în ultimul rând, de disponibilitatea sa lăuntrică. Filosoful nu dispunea de suficiente resurse psihologice care să-i permită luxul de a-și pierde vremea în călătorii. Dacă nu a vizitat niciodată Londra, de care era interesat și care ar fi însemnat un mare consum de timp, ar fi putut, cu siguranță, vizita Lübeck-ul sau Danzig-ul din imediata vecinătate a Königsberg-ului. Kant nu a vizitat nimic, nu avea suficientă răbdare pentru asta. Călătoriile l-au interesat însă întotdeauna.

Între a călători și a citi despre călătorii, Kant a preferat ultima variantă. Pentru un filosof care deduce lumea din gând, reconstruind-o din sisteme de concepte și categorii, a citi sau a asculta relatări de călătorie este nu numai ceva rapid și plăcut, dar și serviciu gata dat, cu ajutorul mijloacelor imediate. Într-un fel, mijloacele cu care Kant construia lumea erau unele și aceleași cu cele care urmăreau diferitele relatări de călătorie: imaginație, judecată, comparație etc.

*

Este sigur că orice încercare de a citi *Critica rațiunii pure* prin grila baronului Münchhausen l-ar fi deranjat pe Kant. Acesta nu prea avea simțul umorului (sau al autoironiei), iar o încercare de a-i pune opera în vecinătatea unui asemenea rol l-ar fi îndepărtat definitiv de temerar¹.

La prima vedere, o astfel de încercare nici nu-și are locul. Nu este nimic care să le apropie, totul le desparte. Cu excepția spațiului cultural comun și anului de apariție, 1781, în contul celor două nu se poate trece nimic. Între „încercarea de a schimba metoda de până acum a metafizicii și de a efectua astfel cu ea, /.../o revoluție totală ...”² și *Uimitoarele călătorii și aventuri pe uscat și pe apă ale baronului von Münchhausen povestite de el însuși, la un pahar de vin, prietenilor săi*, este întreaga diferență pe care genurile o aștern între realism și fantezie. Cei doi aparțin însă aceleiași epoci, iar epoca este una și aceeași în mai mare măsură decât diferă personalitățile celor doi și manierele variate de a gândi și imagina ce este aproape sau departe.

*

Nu există nicio informație conform căreia Kant ar fi citit cartea despre extraordinarele călătorii și aventuri ale baronului Münchhausen și nici că ar fi luat vreodată cunoștință despre așa ceva. În exercițiul ipotetic imaginar că așa ceva i-ar fi stat vreodată în mâini sau că unul dintre prietenii și apropiații săi i-ar fi putut vorbi despre ea, este ușor de dedus că profesorul de la Königsberg i-ar fi acordat vreo atenție. El, care niciodată nu și-a părăsit orașul, care nu a încercat nici măcar

¹ Nietzsche vorbește despre umorul ascuns (!) al lui Kant: „Kant vroia să dovedească de o manieră ofensatoare pentru toată lumea”, că „toată lumea” ar avea dreptate, acesta este umorul ascuns al spiritului său. (Nietzsche, *Știința voioasă*, în Friedrich Nietzsche, *Știința voioasă („la gaya scienza”)*. *Genealogia moralei. Amurgul idolilor*, București, Humanitas, 1994, p. 151.

² Immanuel Kant, *Critica rațiunii pure*, Editura științifică, 1969, p. 14

temporara despărțire de casă și așezare pe parcursul unei vacanțe, mereu curios însă de ce se găsește dincolo de mica sa lume, care și-a impresionat vizitatorii englezi cu descrierea de ultimă a oră Londrei încât aceștia l-au întrebat când a fost ultima dată acolo – nu putea decât să-l invidieze pe cel care, imaginar sau nu, povestește cum întregul pământ nu i-a mai fost îndeajuns încât a mers până și pe Lună!

În fața unei asemenea cărți și a unui asemenea personaj, Kant are toate datele unui personaj frustrat. Este mult, totuși, a-l imagina pe Kant în postura unuia care să-l invidieze pe Münchhausen sau dorind pentru sine identitatea acestuia. Apetitul pentru călătorie rămâne însă, astfel încât el poate fi o primă platformă a punerii față în față a celor doi.

*

Lăsând la o parte anecdotică biografică potrivit căreia Kant nu a părăsit niciodată Königsbergul, acestuia i-ar fi plăcut să călătorească. Opera îi este întretesută cu date furnizate de călătorii reale și imaginare.

În introducerea la cartea sa târzie *Spre pacea eternă. Un proiect filosofic*, Kant se referă la inscripția unei firme de han olandez: „Putem lăsa de-o parte întrebarea dacă acest titlu satiric – **spre pacea eternă** [n.m. I.M.] – de pe firma aceluiași hangiu olandez, pe care era pictat un cimitir, i-ar privi pe oameni în genere sau în special pe conducătorii statelor...”³.

Este probabil că într-un han, Kant nu a călcat niciodată. Nici nu ar fi avut cum din moment ce nu și-a părăsit niciodată orașul. La acea dată, 1795, hanurile împânzeau toate drumurile care legau între ele orașele și localitățile. Despre ele, un alt călător, unul veritabil de astă dată, ar fi putut da seamă și oferi o descriere bogată: baronul Münchhausen (și cine știe ce alte date de pe inscripții i-ar fi putut furniza acesta curiozității lui Kant!).

Aventurile baronului Münchhausen încep cu relatarea călătoriei sale în Rusia, țintă predilectă a mai multor călători din ținuturile nordice la acea dată. „Mi-am început călătoria spre Rusia în toiu iernii, – povestește Münchhausen – socotind, pe bună dreptate, că înghețul și zăpada, scutind de cheltuieli deosebite prea grijuliile ocârmuiri, vor fi netezit drumurile din ținuturile de nord...”⁴.

Prusia Orientală, de care ținea orașul lui Kant, se găsea și ea în vecinătatea imediată a Rusiei astfel încât nu este lipsit de interes cum ar fi arătat un prezumtiv interes al acestuia pentru Rusia.

L-ar fi interesat pe Kant, cu adevărat, Rusia din punctul de vedere al filosofiei sale, așa cum, în urmă cu două mii de ani, îl interesase pe Platon, Sicilia? Ceva de felul unui stat, suficient de disponibil și înțelept prin guvernarea sa încât să accepte proiectele filosofice ale unei politici înalte, construite de o minte filosofică a cărei abilitate numai ce se afirmase în reforma generală a metafizicii?

³ *Scrieri moral-politice*, București, Editura științifică, 1991, p. 388.

⁴ Gottfried August Bürger, *Uimitoarele călătorii și aventuri pe uscat și pe apă ale baronului von Münchhausen, așa cum obișnuia să le povestească el însuși, la un pahar de vin, prietenilor săi*, București, Editura Tineretului, 1955, p. 7.

Împărăteasa Ecaterina a II-a era de origine germană, iar talentele și cultura formate printr-o educație severă o îndemnaseră, cu bună credință, să apeleze la serviciile celor mai înaintate minți **luminate** ale Franței pentru întocmirea unor bune proiecte de guvernare. La apelul împărătesei, nu întârziaseră să răspundă Voltaire, Diderot sau Rousseau. Kant ar fi putut, fără probleme, să o facă și el. Este adevărat, el nu s-a bucurat de-a lungul vieții de celebritatea luminiștilor francezi. Admirația nutrită de Kant pentru Rousseau și pentru tot ce înseamnă mișcare luministă nu dezmente varianta influenței puternice a acestuia din urmă asupra scrierilor politice ale filosofului german⁵.

Altminteri, având în vedere ceea ce Kant socotea obligatoriu în vederea obținerii păcii eterne, nu-și avea în Rusia terenul adecvat decât cu prețul distrugerii întregului ei sistem politic așa cum exista la acea dată. De exemplu, „primul articol definitiv în vederea păcii eterne are în vedere ideea conform căreia constituția civilă a fiecărui stat trebuie să fie republicană⁶”. Or, autocrația existentă în Rusia nu părea să fie compatibilă cu cerința lui Kant și nici pe viitor nu părea să existe semne că așa ceva ar fi devenit acceptabil. Mai departe, „al doilea articol definitiv în vederea păcii eterne prevede cum dreptul internațional trebuie să fie întemeiat pe un federalism al statelor libere”. În Rusia sfârșitului de secol XVIII, *statele libere* nu-și găseau locul nici pe hârtie⁷ ș.a.m.d.

*

Atunci când vorbește despre pace în sens *cosmopolit*, temeiul în baza căruia o face este forma universală a includerii. De la o asemenea pace nimeni nu este exclus. Cosmopolitismul este un concept a cărui sferă nu este posibilă decât prin refuzul excluziunii. Călătoriile imaginare ale lui Kant nu puteau să excludă nimic.

În planul imaginar al călătorului, Kant nu poate fi decât genul globe-trotter-ului (potențial sau imaginar!), ceea ce și Münchhasen este prin excelență. Călătoriile ultimului nu se limitează doar la nivelul Europei, pământul întreg nu-i ajunge, îi intră în măruntaie, îl lasă în urmă, face călătoria tur-retur pe lună, ajunge la poli etc. Münchhausen este, prin întinderea călătoriilor, un globe-trotter greu de egalat, atât în realitate, cât și în ficțiune. De aceea și înțelepciunea aferentă, dobândită prin experiență și reflecție, îl arată pe baron mai degrabă în varianta **geo-soph**-ului, nu a înțeleptului pur și simplu.

*

Încă de la prima călătorie relatată de către Münchhausen, își fac apariția aventurile. Călătoriile care încep să se deruleze ies de sub marca definiției ca atare și îmbracă ținuta contingentă a extraordinarului. Aventura este nota care transformă

⁵ Luminarea de care vorbește Kant în celebrul său text este, în esență, o idee luministă franceză. În contul ei poate fi trecută întreaga mișcare enciclopedistă franceză care, în ciuda titulaturii – unde ideea pare mai mult să se disipize – este adunată în direcția emancipării rațiunii lipsite de sprijin divin.

⁶ Immanuel Kant, *Scrieri moral-politice*, ed. cit. p. 394.

⁷ Așa cum consemna Radicev în *Călătorie de la Petersburg la Moscova* (A. N. Radicev, *Călătorie de la Petersburg la Moscova*, București, Editura Cartea Rusă, 1956).

călătoria, desființându-i conținutul și păstrându-i o vagă formă a scopului. În relatarea călătoriilor lui Münchhausen, apariția contingentă a factorilor imprevizibili deturneză atenția de la călătorie spre ceea ce este în plus. Nu mai interesează călătoria cât aventura, astfel încât orice viziune practică și realistă cu care se începe, este abandonată în favoarea uneia neprogramate.

Baronul Münchhausen are parte atât de *călătorii*, cât și de *aventuri*. Există o deosebire care face din călătorie ceva posibil în afara aventurii, dar și aventurile ca atare. Ele se petrec atât *pe uscat*, cât și *pe mare*. Titlul este: *Uimitoarele călătorii și aventuri pe uscat și pe apă ale baronului Münchhausen*. Determinarea este triplă: călătoriile și aventurile se petrec pe uscat și pe apă, sunt *uimitoare* dar și – ceea ce titlul nu mai spune –, în aer, căci de nenumărate ori baronul călătorește pe ghiuleaua unui tun, încărcătura unei praștii sau altceva de acest gen.

În ordinea morală a lui Kant, în care individul este subiect, și în ordinea sa istorică în care societatea este subiect, strategia de urmărire a scopului pune la dispoziție un plan în al cărui dispozitiv strict realismul este unitate de măsură. Kant nu poate să includă în lista mijloacelor sau instrumentelor de lucru aventura. Apariția acesteia ca urmare a intervenției unui factor perturbator imprevizibil nu poate fi inclusă ca posibilă. Kant nu vorbește despre ceea ce ar putea sta în calea realizării unui proiect, astfel încât proiectul deturnat să implice o atitudine spontană lipsită de reflecție anterioară. Aventura este atitudinea practică apărută în clipa în care rațiunea încorporată în plan nu poate fi derulată, fără ca voința avansării să fie oprită. Ea este mai degrabă o expresie a voinței care împinge rațiunea dincolo de terenul real pe care se exercită, forțând limitele ambelor.

Orice proiect, odată depășit stadiul construcției teoretice, poate fi aplicat sau nu. În varianta în care nu poate fi aplicat, factorii care determină imposibilitatea sau posibilitatea redusă a aplicării pot fi prevăzuți într-o formă sau alta. Este posibil ca *proiectul păcii eterne* să nu fie aplicat. Împotriva lui pot pleda o mulțime de motive empirice, grupate în tot felul de clase. Unele dintre dificultăți pot fi prevăzute încă din momentul formulării proiectului și preîntâmpinate prin operația de reconstrucție a acestuia. Altele nu pot fi prevăzute, devenind evidente în momentul aplicării. În strategiile riguroase de aplicare ale proiectelor există secțiuni separate în care sunt prevăzute măsuri ad-hoc de neutralizare a diverselor obstacole. Niciun proiect nu se construiește însă luând în calcul totalitatea factorilor de teren. Există mereu o cotă de imprevizibil care nu poate fi calculată. Este secțiunea în care se naște atitudinea spontană, nepregătită de nimic anterior, al cărei scop este menținerea aproximativă a scopului original dar care, în fapt, înseamnă devieri mai mici sau mai mari.

Un astfel de context oferă datele formale complete pentru posibilitatea practică a aventurii⁸. Posibilitatea acesteia se construiește în spațiul imprevizibil al

⁸ Este situația pe care o descrie Carl Schmitt în *Teologia politică*. Omul politic autentic este cel care, în opinia lui Schmitt, are inițiativa de a ieși din spațiul nereglementat de nimic și a atinge, în ciuda oricărei viziuni anterioare, scopul. Dacă demonstrația de aici are toate datele, atunci omul politic este și ilustrarea perfectă a aventurierului! Altminteri, omul politic care adaptează datele și construiește echilibrul între resurse și piață nu este decât varianta banală a oricărui tehnocrat de duzină –util, indiscutabil, dar prin mecanica ecuației, lipsit de ingeniozitate și originalitate!

oricărui proiect, iar varianta strictă a acesteia, de dragul ei însăși, nu este decât de-clasare și de-generare. Aventura care își are rațiunea în sine, eliberată de planul pe care să-l slujească este o absurditate. Originar, ea este soluție de avarie, iar urmărirea ei în tautologia posibilă este un non-sens.

*

Pentru Kant, urgența istorică a epocii era luminarea, ieșirea omului din propriul minorat în care el se complăce să rămână. El nu-și folosește instrumentarul de care dispune perpetuând starea de comoditate în care se află. În corecția istorică a luminării, aventura nu este strategia pe care se poate miza. Nu poate fi lăsat pe seama ei și a imprevizibilității sale destinul înalt la care omul poate accede.

Desigur, luminarea, adică ieșirea omului din minorat, nu este simplă. Ea este aidoma locuitorilor din peștera lui Platon, în ideea că ar fi fost scoși la lumina soarelui sau cineva le-ar relata ce se găsește dincolo de pereții peșterii.

*

Non-experiența părții de lume care nu este obiectul intuițiilor, aparține rațiunii practice, adică acelei lumi în care subiectul, prin libertatea sa, nu se mai supune ordinii naturale și cauzalității acesteia, manifestându-se a-cauzal, adică prin voința nedeterminată de cauze naturale.

*

În *Critica rațiunii pure*, subiectul este disciplinarea rațiunii încât domeniul ei metafizic să obțină rezultate la fel de sigure cum obținuse intelectul din prelucrarea intuițiilor operate în natură. Cu alte cuvinte, siguranța maximă sub raport cognitiv, dată fiind întâlnirea primă cu natura, era de ordinul intelectului și al informațiilor furnizate de acesta în contul naturii.

*

Atât pentru Kant, cât și pentru baronul Münchhausen, lumea este dată în imensitatea existenței sale. Ea este atât de multă încât impune strategii de control și siguranță. De o parte este exercițiul rațiunii, de alta – al fanteziei. Ambele sunt supuse aceluiași rost al rațiunii avarie. Ceea ce poate rațiunea pentru Kant, pentru Münchhausen poate fantezia.

Pe de altă parte, un exercițiu atât de auster și imperativ cum este cel fixat de Kant prin *critici*, nu avea cum să ocupe întreaga scenă. Nevoia acesteia de varietate a fost la originea apariției unei lucrări oprise, în care ascetica rațiunii să fie complet abandonată în favoarea dezlănțuirii fanteziei cele mai nestruncate.